

Renee Salt, decorată cu Medalia Imperiului Britanic (BEM – British Empire Medal), în vârstă de nouăzeci și cinci de ani la momentul scrierii acestei cărți, este o supraviețuitoare a Holocaustului și promotoare a educației despre istoria acestuia. Născută Rywka Ruchla Berkowicz, în Polonia, în 1929, avea doar zece ani când Al Doilea Război Mondial i-a adus oroarea în prag. A supraviețuit lagărului de la Auschwitz-Birkenau și a fost eliberată în 1945 de la Bergen-Belsen. După ce s-a mutat la Paris, l-a cunoscut pe soțul ei, Charles, polițist militar în armata britanică și membru al forțelor de eliberare de la Bergen-Belsen. S-au căsătorit în 1949 și au locuit în nordul Londrei. Au avut doi copii și cinci nepoți.

Kate Thompson este jurnalistă și autoare a unor bestsellere. Profund pasionată de recuperarea vocilor pierdute și a istoriilor sociale nespuse, Kate este și o susținătoare activă a bibliotecilor. Proiectul ei, „100 de biblioteci”, celebrează bogăția și complexitatea muncii de bibliotecar și promovează rolul esențial al bibliotecilor în viața comunităților. Pe lângă activitatea de ziaristă și scriitoare, Kate este și realizatoarea unor podcasturi, lansând de curând propria serie, *From the Library with Love*.

O puteți găsi pe site-ul său oficial www.katethompsonmedia.co.uk, pe Facebook: @KateThompsonAuthor, pe platforma X: @katethompson380 și pe Instagram: @katethompsonauthor.

RENEE SALT ȘI KATE THOMPSON

PROMISIUNEA UNEI MAME

O POVESTE ADEVĂRATĂ
DESPRE SUPRAVIEȚUIREA
LA AUSCHWITZ ȘI ORORILE
HOLOCAUSTULUI

Traducere din limba engleză de
IRIS MANUELA ANGHEL

Postfață de
MARIUS CAZAN

EDITURA OMNIUM
BUCUREȘTI • 2026

CUPRINS

<i>Nota autoarei</i>	7
Capitolul unu: Acasă	11
Capitolul doi: Începutul	24
Capitolul trei: Spânzurători și rugăciuni	34
Capitolul patru: Stenia	47
Capitolul cinci: Łódź	62
Capitolul șase: Foamea	77
Capitolul șapte: Auschwitz-Birkenau	93
Capitolul opt: Pierderea speranței	106
Capitolul nouă: Germania	121
Capitolul zece: Mama	131
Capitolul unsprezece: Bergen-Belsen	139
Capitolul doisprezece: Eliberarea	148
Capitolul treisprezece: Să nu plângi când voi muri!	163
Capitolul paisprezece: O nouă lecție de viață	177
Capitolul cincisprezece: Paris	188
Capitolul șaisprezece: Charles	200
Capitolul șaptesprezece: Lupta pentru supraviețuire	212
Capitolul optsprezece: Noi începuturi	220
Capitolul nouăsprezece: O întoarcere în trecut	230
Capitolul douăzeci: Mărturia	241
Capitolul douăzeci și unu: Împăcarea cu trecutul	254
Capitolul douăzeci și doi: În prezent	261
Epilog: Răspunsuri	270
<i>Pe urmele trecutului lui Renee de Kate Thompson</i>	282
<i>Arhiva vieților pierdute</i>	302
<i>Mulțumiri</i>	306
<i>Postfață</i>	312
<i>Surse și bibliografie</i>	321
<i>Sursa fotografiilor</i>	333

Capitolul unu

ACASĂ

Am venit pe lume ca Rywka Ruchla Berkowicz, pe 8 august 1929, într-un oraș din inima Poloniei, ce purta numele de Zduńska Wola. În copilăria petrecută în Polonia, mi se spunea Renia (abia mulți ani mai târziu aveam să devin Renee). Și ce copilărie fericită am avut!

Aprilie 1939

Aburi. Taifas. Arome de pui la cuptor și ierburi amăruie. Ușa bucătăriei se deschidea uneori, dezvăluindu-și secretele. Pregătirile de Paște (Pesah) erau în toi și pentru familia Berkowicz și, ca pentru toate familiile evreiești religioase, reprezentau un prilej de sărbătoare. Fiind una dintre cele trei mari sărbători din calendarul iudaic, Paștele simbolizează eliberarea evreilor din lanțurile robiei. Pentru Renia, rămâne o amintire perfectă, nepătată.

Pesahul era sărbătoarea mea preferată. Ne strângeam cu toții la buncii din partea mamei, Bubbe¹ și Zayde, cum le

¹ Bunică, în idiș (n.trad.).

spuneam noi. Locuiau în Kalisz, un oraș frumos, cu rădăcini istorice, nu departe de al nostru.

Mama, Sala (Sura Bajla), sora ei mai mică, mătușa mea Gitel, și Bubbe făceau curățenie lună, frecând fiecare cotlon al casei, înlocuind tacâmurile, vesela, oalele și tigăile cu unele destinate numai acestor opt zile de sărbătoare din an și aruncând toate alimentele care conțineau drojdie, cum ar fi pâinea, pastele, prăjiturile sau biscuiții.

Pentru Renia și familia ei, era o metaforă potrivită momentului, un îndemn de a îndepărta acele părți din ei înșiși care puteau deveni prea importante, și de a-și aminti de smerenie, de iubire și de valoarea fiecărui om. Mama și bunica ei cumpărau, așadar, *matzah*¹ pentru a-și aminti că, atunci când strămoșii lor au părăsit Egiptul, n-au mai avut timp să-și lase pâinea să dospească.

Familia mea respecta Sederul², mâncând preparate simbolice ca să retrăiască experiența eliberării din Egipt. Charosetul, o pastă dulce, preparată din mere, curmale, nuci și vin, simbolizează mortarul folosit de sclavii israeliți ca să ridice clădirile faraonilor egipteni. Marorul, o plantă amară, asemănătoare cu hreanul, sugerează amărăciunea robiei. Karpas, de obicei pătrunjel, este înmuiat de două ori în apă sărată, pentru a ne aminti de lacrimile vărsate în timpul anilor de sclavie din Egipt.

În prima și a doua seară, întreaga familie se aduna în jurul mesei și depăna povestea eliberării noastre din robie. Adulții

¹ Pâine nedospită, consumată în timpul Paștelui evreiesc, simbolizând eliberarea din robia egipteană și umilinta (n.trad.).

² Ritual festiv evreiesc, un prânz ceremonial, ce marchează începutul sărbătorii de Paște. „Seder” înseamnă „ordine” sau „rânduială” în ebraică și se referă la ordinea fixă în care se desfășoară ritualurile, se citesc povești, se spun rugăciuni și se mănâncă preparate simbolice (n.trad.).

stăteau de vorbă până târziu în noapte, iar eu și sora mea mai mică, Stenia, îi rugam să ne mai lase puțin, până simțeam cum ni se închid ochii, grei ca de plumb. Ce vremuri erau! Pesah însemna familie, iubire, comuniune.

Tata, Szaja (scris uneori Schaja), provenea dintr-o familie cu opt copii, iar mama dintr-o familie cu patru copii. Era un flux permanent de mătuși și unchi, de veri și bunici materni și paterni care veneau și plecau. Petreceam împreună toate sărbătorile evreiești, precum și îndelungatele luni de vară. Eu și Bubbe eram extrem de apropiate. O iubeam atât de mult. Era extraordinar de elegantă, purta paltoane făcute la comandă, și, ca multe alte femei evreice ortodoxe măritate, avea sheitel (perucă).

Ori de câte ori ne adunam laolaltă, femeile găteau fără înțetare. Și ce bunătați mai făceau! Erau cele mai bune bucătărese din lume. Pentru mine, cozonacul dospit al bunicii, bogat și cu gust intens de unt, era cel mai bun din toată Polonia. Îmi păstra o bucată generoasă ori de câte ori rămâneam la ea. Din bucătăria ei ieșeau o mulțime de bucate delicioase, preparate cu dragoste: borș de sfeclă, castraveți murați cu mărar, hering marinat și pâine de secară. Dar cel mai mult îmi plăceau budincile și deserturile ei: lokshen kugel¹, prăjitura cu semințe de mac și pandișpanul pufos cu pepene galben marinat, servite mereu cu un mic pahar de suc de cireșe.

Pentru aceste femei, mâncarea nu era doar hrană. Era simbolul familiei, al nostalgiei și al iubirii. În bucătăria lui Bubbe găseai mereu un borcan de dulceață de lins sau un bol de budincă de răcâit.

Renia tânjea să învețe secretele acestei bucătării, urmărind cu toată atenția degetele lungi și grațioase ale mamei sale în

¹ Preparat culinar evreiesc, de obicei o budincă de tăieței, care poate fi atât sărată, cât și dulce (n.trad.).

timp ce prepara aluatul pentru pâinea *challah*¹ de Șabat. Dar la zece ani era mult prea mică, credea mama ei, ca să învețe să gătească. Școala, rugăciunile și joaca trebuiau să-i umple zilele. Avea tot timpul din lume să deprindă tainele bucătăriei. În plus, părinții aveau ambiții mari pentru ea, dincolo de statutul de *balabusta*, o bună gospodină.

Tata era contabil-șef la Rosen-Wiślicki, una dintre cele mai mari firme de textile din Europa, fabrica și birourile sale elegante ocupând o întreagă stradă, peste drum de casa noastră. Peste 600 de oameni lucrau acolo. La etajele clădirii se aflau ateliere de tors și camere de uscare, ba aveau chiar și propria shtiebel, o mică sinagogă. Locul îmi părea impunător, cu coșul său din cărămidă roșie dominând acoperișurile orașului.

Mama și Tatuș (tăticul, în poloneză) erau evrei ortodocși moderni, care vorbeau idiș în casă și poloneza în afara ei. Aveau o cultură vastă și arătau un interes aparte pentru politica mondială, istorie și literatură.

Tatuș avea multe cărți în franceză și engleză. Își dorea ca, după terminarea școlii, nu să ne vadă măritate, ci studente la Paris. Visa profesii bune pentru fiicele lui. Punea mare preț pe educație, considerând-o un mijloc de a duce o viață mai bună.

Peste drum de clădirea noastră de apartamente se afla o școală de meserii, unde băieții evrei învățau tâmplărie. Tatuș mă ducea adesea acolo. Îmi plăcea să-i privesc cum cioplesc lemnul, creând diverse obiecte, și iubeam mirosul plăcut de rumeguș.

Tatuș era bine văzut, un om cu influență și cu important statut social. Pe stradă, oamenii îl salutau înclinând capul sau ne băteau la ușă, cerându-i de lucru în fabrică.

¹ Pâine evreiască tradițională, dospită cu drojdie, cunoscută pentru aspectul său împletit și, fiind bogată în ouă, zahăr și ulei, are o textură moale și un gust ușor dulce (n.trad.).

Iar mama? Mama era o adevărată doamnă, elegantă și întotdeauna aranjată. Parcă o și văd în fața ochilor. Cu pielea ei catifelată. Cu părul negru și bogat. Era chintesența vieții mele. O persoană tandră și generoasă. Tatuș era sever, dar mama era indulgentă, scăldându-ne în cascade de îmbrățișări și sărutări. Stătea cu mine și sora mea și citeam împreună sau ne ducea la plimbare în parc ca să ne jucăm cu alți copii.

La fel ca învecinatul Łódź, unde locuiau bunicii paterni ai Reniei, orașul Zduńska Wola, situat în vastele întinderi de câmpie din inima Poloniei, era unul dintre cele mai mari centre textile din Polonia interbelică, cu o populație de peste 27 000 de oameni. Majoritatea străzilor pavate care se deșirau ca de pe un mosor din strada Piłsudskiego 42, unde se afla casa Reniei, găzduiau firme implicate în comerțul cu textile. Sute de ateliere mici de cizmărie, țesătorie, mercerie și croitorie își desfășurau activitatea strânse ca într-un ciorchine în jurul fabricilor.

Nu era un oraș cu rădăcini adânci în istoria evreilor polonezi, precum Varșovia sau Cracovia, dar pentru cei aproximativ 9 300 de evrei din regiune, oameni harnici și înstăriți, era un loc spiritual, înzestrat cu o inimă ce pulsa de viață. Ceilalți locuitori erau polonezi și etnici germani. Pe străzi se auzea vorbindu-se idiș, poloneză și germană.

Părinții mei se numărau printre cele mai respectate familii de evrei din Zduńska Wola – oameni rafinați și cultivați.

În diminețile de marți și vineri, o țărăncă din satele învecinate ne aducea smântână proaspăt bătută, calupuri mari de brânză albă sfărâmicioasă, găște și găini vii, pe care mama le ducea la un shochet, un măcelar care avea atestarea oficială de a sacrifica vitele și păsările potrivit legii iudaice.

Vinerea, înainte de lăsarea întinericului, puneam cea mai frumoasă față de masă din in. În apartament era o curățenie perfectă, iar sfeșnicele de argint străluceau de cât fuseseră lustruite.

Mama aprindea lumânările albe de Șabat înainte de apus, iar apoi Tatus' rostea rugăciunea kiddush¹, lua o înghițitură din pocalul de argint cu vin kosher și înmâna mai departe pocalul celorlalți membri ai familiei.

Apoi, mama servea bucatele de Șabat, pregătite cu o zi în urmă, dar și în dimineața de vineri: pește gefilte² poșat, oferindu-i tatei capul de pește, apoi supă de pui cu găluște matzo³, urmată de friptură de pui sau rață alături de cartofi copti sau garnitură de legume. Eram mofturoasă la mâncare, așa că obișnuiam să ascund bucățile din aceste preparate pe o poliță ce trecea pe sub masă. Ce n-aș da să fi știut atunci cât de prețioasă e mâncarea! Ce-aveau să mă mai bântuie, în anii următori, amintirile legate de bucatele ascunse sub masă!

După ce mâncam, plecam la plimbare cu părinții mei, ținând-o pe mama de mână. Ce timpuri! Câte lucruri de văzut și de auzit la tot pasul – oameni care se opreau ca să stea de vorbă în idiș și cai ce tropăiau pe dalele de piatră, înhămați la căruțe cunoscute sub numele de dorožki.

Renia era o fată din Zduńska Wola. Orașul nu era doar un loc; reprezenta o identitate în sine. Iar să-i însoțești la o plimbare pe Renia și familia ei pe străzile elegante, pavate cu

¹ Rugăciune de binecuvântare rostită alături de un pocal de vin, pentru sfințirea Șabatului și a sărbătorilor evreiești (n.trad.).

² Preparat evreiesc din pește (crap, biban sau știucă) tocat și condimentat, care este poșat și servit rece ca aperitiv (n.trad.).

³ Lipie nedospită, cu textură crocantă, preparată din făină și apă, fără drojdie sau alte ingrediente de dospire (n.trad.).

dale, după cina de Șabat, înseamnă să întrezărești un crâmpei dintr-o lume de mult apusă.

Sala, mereu elegantă, atrăgea privirile pe stradă, purtând o rochie de un albastru pal, dintr-o lână extrem de fină, mulată pe talia-i de viespe, mănuși asortate, ciorapi de mătase, pantofi cu tocuri înalte și o pălărioară la modă, fixată pe vârful capului. Szaja, într-un costum elegant, făcut la comandă, purtând o pălărie șic, se ridica la standardele vestimentare ale soției sale. Păreau să fi coborât direct dintr-un ecran de cinema.

Părinții Reniei

Renia și sora ei, Stenia, cu doi ani mai mică, îi urmau îndeaproape, îmbrăcate în rochițe de catifea, de un albastru intens, cu albinuțe brodate pe guler.

Pe drum erau doar câteva mașini, iar electricitatea apăruse abia la începutul anilor 1930, la scurt timp după nașterea Reniei. Copiii alergau pe străzi, jucându-se cu cercul sau sărind șotronul. De Șabat, în aer pluteau miresme ademenitoare de *cholent*, o tocăniță sățioasă, preparată în brutăriile evreiești și consumată în zilele de Șabat.

Duminica, cu puțin noroc, mama ne ducea să vedem un film cu actrițele noastre preferate, Deanna Durbin sau Shirley Temple, la unul dintre cele două cinematografe din oraș. Asta mă poartă cu gândul la singura harță cu Stenia, pe când aveam nouă ani. O ciondăneală prostească! Pe vremea aceea, se vindeau batoane de ciocolată pentru copii învelite în hârtie cu chipul lui Shirley Temple. Cum amândouă voiam ambalajul, când am pus mâna pe el, am zgâriat-o pe obraz, din greșeală. Biata de ea!

Uneori, mergeam în parc și priveam lacul cu bărcuțe și rățuște. Școala era o adevărată corvoadă. Stenia era deosebit de inteligentă, dar mie învățatul nu-mi venea deloc la îndemână. Rămâneam mereu în urmă, deși îmi plăceau geografia și matematica. Ne duceam la singura școală evreiască din Zduńska Wola. Ce-mi plăcea cu adevărat acolo era uniforma, o rochie neagră și elegantă, cu guler și manșete albe, detașabile, pe care mama ni le schimba în fiecare zi, astfel încât erau mereu albe ca zăpada. „Fetele mele nu se pot duce la școală cu unghiile, părul sau urechile murdare”, spunea mama.

Ca multe alte femei, era o balabusta mândră de casa ei, făcând mereu curățenie, lustruind, frecând și gătind. De fiecare dată când veneam acasă de la școală, o găseam pe mama așteptându-mă.

Mama era centrul universului.

În capătul străzii, era o livadă cu meri unde îmi plăcea să mă joc. Îmi aduc aminte că, pe când aveam zece ani, citeam o carte după care toată lumea era înnebunită – Pe aripile vântului. La vârsta aia, tind să spun, eram probabil mult prea mică pentru o carte ca asta. Mi-a luat o veșnicie să parcurg capitol după capitol, dar îmi plăcea să citesc. Adoram să mă transpun în lumea imaginară a poveștilor.

Viața curgea foarte lin pe vremea aceea și credeam că mereu va fi așa.

În lumea Reniei, totul era bine așezat, iar viața se desfășura într-un ritm tihnit și familiar. Era un timp al inocenței, la fel de atemporal precum stejarul de 600 de ani din parc.

Până când n-a mai fost.

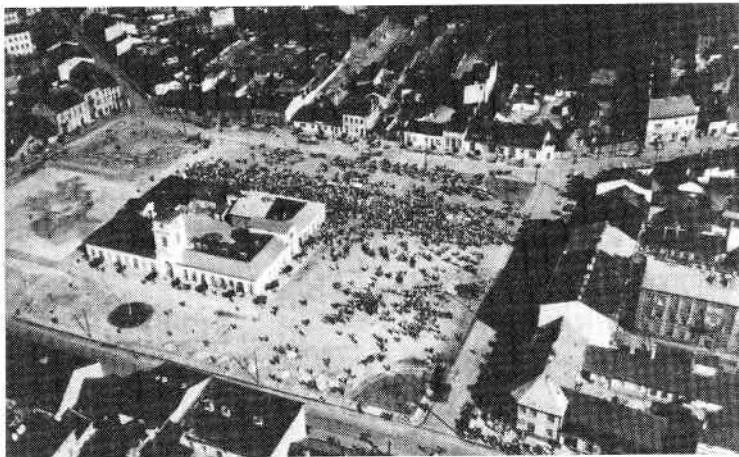
Sala și Szaja reușiseră să-și protejeze fiicele de ura și antisemitismul care se răspândeau ca o cangrenă în întreaga Europă. Dacă n-ar fi fost băieții din ținut, ale căror minți fuseseră modelate în spiritul urii, lucrurile ar fi trecut neobservate pe lângă Renia.

Când plecam de la școală, ne ieșeau în cale niște băieți din partea locului, care ne speriau și ne cereau bani. Le dădeam câțiva groszy¹, o sumă mică, pe care o țineam mereu la îndemână. Mă temeam că mă vor lua la bătaie dacă nu le dădeam banii. Erau atât de răi de gură și disprețuitori. Nu se legau doar de mine. Toți copiii evrei erau luați în vizor, dar ne obișnuiserăm.

În afară de batjocurile crude ale băieților din zonă, Renia nu avea habar de norii tot mai întunecați ce se adunau la

¹ Grosz – unitate monetară, reprezentând o sutime dintr-un zlot polonez (n.trad.).

orizont. De când Hitler preluase funcția de cancelar al Germaniei, în 1933, se răspândea un val de propagandă antisemită tot mai crâncenă, preluată în Polonia de Endecja (Mișcarea Națională Democrată de dreapta), care împrăștia otravă și ură în orașul cândva armonios.

*Orașul Zduńska Wola, surprins din aer;
fotografie făcută, se pare, de nemți,
după invadarea orașului, în septembrie 1939*

Evreii, polonezii și etnicii germani se integraseră bine în Zduńska Wola și, până la ascensiunea lui Hitler la putere, duseseră o viață tihnită împreună. Lucrurile aveau să se schimbe însă după 1935.

Într-o zi de primăvară, cu două săptămâni înainte de Pesah și de Paște, au dispărut trei băieți creștini în vârstă de opt ani. Ultima oară fuseseră văzuți jucându-se printre dunele de nisip de la marginea unei păduri de pini de lângă oraș. Au început să circule zvonuri înspăimântătoare. *Ba că fuseseră răpiți de romi. Ba uciși de evrei și sacrificăți de Paștele acestora.*

Ziarul național-democraților, *Orędownik*, a stârnit valuri, aruncând vina asupra comunității de evrei și cerând boicotarea magazinelor evreiești și limitarea accesului evreilor la meserii, profesii și în universități. Tensiunile au atins cote maxime. Comunitatea de evrei se temea de un pogrom.

Adevărul a ieșit la iveală în ianuarie 1936. Dunele se prăbușiseră peste cei trei băieți, în timp ce săpau tuneluri în nisip, și muriseră sufocați. Eclipsat de evenimentele ulterioare, incidentul simboliza începutul schimbărilor ce urmau să apară în viața Reniei.

După cele petrecute, mulți locuitori din Zduńska Wola au început să întrezărească întunericul ce avea să vină. Dar puțini și-ar fi putut imagina cât de tragic urma să fie viitorul. Unii au reușit să părăsească Polonia, trecând granițele în Rusia sau emigrând în Statele Unite, Palestina și Marea Britanie, dacă aveau bani, legături de familie sau influență.

Majoritatea oamenilor și-au văzut însă mai departe de treburile lor, sperând și rugându-se ca viața să urmeze un curs mai bun.

În august 1939, am plecat în vacanță cu Bubbe și Zayde. Petreceam împreună fiecare lună august, refugiindu-ne de verile toride din Polonia. Obişnuiau să închirieze o vilă în apropiere de Kalisz, la marginea unei păduri dense, unde aerul era atât de proaspăt că îl sorbeai cu nesaț. După atmosfera îmbăcsită din Zduńska Wola, prospețimea pădurii îți îmbăta simțurile. Tot anul așteptam cu nerăbdare aceste vacanțe. Tatuș ni se alătura două săptămâni la sfârșitul verii și apoi plecam cu toții acasă.

Mama, Bubbe și mătușa mea, Gitel, care se căsătorise recent și avea un băiețel pe nume Rywus, își așezau șezlongurile în pădure și jucau cărți sau table. Eu și Stenia adunam în coșulețe afine, zmeură, plante aromatice și ciuperci. Ne jucam de-a v-ați